

УДК 911.3

Буряк-Габрись І.О.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Конструктивізм у дослідженнях містечкових ландшафтів

Стаття присвячена розгляду значення конструктивно-географічних і конструктивно-ландшафтознавчих досліджень у формуванні та розбудові містечкових ландшафтів. Зазначено, що містечковим ландшафтам науковці приділили належну увагу лише на початку ХХІ ст., і значимість цих досліджень може призвести до виокремлення нового напрямку в структурі селитебного ландшафтознавства – містечкового ландшафтознавства. Особливе значення дослідження сучасних містечкових ландшафтів мають для відновлення і реконструкції містечок та їх раціонального розвитку у майбутньому, бо саме тут доводиться постійно вирішувати суперечності між необхідністю охороняти природні ресурси і потребою їх використовувати. Показано, що у розробці перспективних планів розвитку містечок конструктивно-ландшафтознавчі напрацювання можна застосувати для: чіткого виділення наявних та обґрунтування майбутніх меж містечкових ландшафтів; врахування наявної або перспективної екологічної мережі, що охоплює саме містечко або його околиці; розробки схем реконструкції ландшафтно-архітектурної структури містечка; удосконалення заходів щодо охорони заповідних об'єктів; моніторингу сучасного екологічного стану містечка, його околиць та прилеглих територій.

Ключові слова: містечко, містечковий ландшафт, дослідження, конструювання, реконструкція, раціональне використання.

Буряк-Габрись И.А. Конструктивизм в исследованиях местечковых ландшафтов. Статья посвящена рассмотрению значения конструктивно-географических и конструктивно-ландшафтоведческих исследований в формировании и развитии местечковых ландшафтов. Отмечено, что местечковым ландшафтам ученые уделили должное внимание только в начале ХХ в., и значимость этих исследований может привести к выделению нового направления в структуре селитебного ландшафтоведения – местечкового ландшафтоведения. Особое значение исследования современных местечковых ландшафтов имеют для восстановления и реконструкции местечек и их рационального развития в будущем, потому что именно здесь приходится постоянно решать противоречия между необходимостью охранять природные ресурсы и необходимостью их использовать. Отмечено, что в разработке перспективных планов развития городов конструктивно-ландшафтоведческие наработки можно применить для: четкого выделения имеющихся и обоснования будущих границ местечковых ландшафтов; учета имеющейся или перспективной экологической сети, которая захватывает само местечко или его окрестности; разработки схем реконструкции ландшафтно-архитектурной структуры местечка; совершенствование мер по охране заповедных объектов; мониторинга современного экологического состояния местечка, его окрестностей и прилегающих территорий.

Ключевые слова: местечко, местечковый ландшафт, исследования, конструирование, реконструкция, рациональное использование.

Buryak-Habrys I.O. Constructivism in the researches of small-towns landscapes. The article deals with the importance of structural and geographical and structural and landscape science research in the formation and development of small-towns landscapes. Indicated that small-towns landscapes, scientists have paid due attention only at the beginning of the XXI century. And significance of this research could lead to the isolation of a new trend in the structure of the residential landscape – small-towns landscape. Of particular importance the study of contemporary landscapes with small-towns for the rehabilitation and reconstruction of towns and their sustainable development in the future, because it is always necessary to solve the contradiction between the need to protect natural resources and the need to use them. It is noted that in developing long-term plans of towns structurally landscape achievements can apply for: clear allocation of existing and future boundaries of small-towns justification landscapes; consideration of existing or prospective ecological network that captures the town itself or its surroundings; development schemes reconstruction of landscape and architectural structure of the town; improvement measures for the protection of protected areas; monitoring the current status of the city, its suburbs and surrounding areas.

Keywords: town, small-town landscape, study, construction, reconstruction, rational use.

Наявність проблеми. Містечкові ландшафти привернули до себе увагу ландшафтознавців лише на початку XXI ст. До цього часу їх розглядали в структурі міських ландшафтів. Детальніші дослідження селитебних ландшафтів, зокрема й Поділля, призвели до виокремлення нового підкласу у структурі селитебних – містечкових ландшафтів. Конструктивно-географічне й конструктивно-ландшафтознавче пізнання містечкових ландшафтів має суттєве практичне значення і може призвести до розвитку нового напрямку у структурі селитебного ландшафтознавства – містечкового ландшафтознавства. Це потребує детальніших досліджень містечкових ландшафтів спочатку на основі окремого регіону України. Модельним вибрано Східне Поділля.

Аналіз попередніх досліджень. З початку XX ст. ландшафтам містечок науковці приділяють значно більше уваги. Частково аналіз цих досліджень зроблено у монографії В.М. Воловика «Етнокультурні ландшафти містечок Поділля» [1], однак у цьому виданні в основному звернено увагу на етнокультурні особливості формування містечкових ландшафтів. З інших публікацій заслуговують на увагу окремі статті та розділи у монографіях Г.І. Денисика, де теж лише частково розглядається конструктивно-ландшафтознавче значення пізнання містечкових ландшафтів [2]. З конструктивно-географічного погляду містечка розглянуті у науково-краєзнавчому збірнику «Містечка Східного Поділля», однак це зроблено з туристично-краєзнавчою метою [4].

Мета: проаналізувати значення конструктивно-географічних і конструктивно-ландшафтознавчих досліджень для реконструкції та розбудови містечкових ландшафтів.

Результати дослідження. Географічні й, особливо, ландшафтознавчі дослідження завжди мають практичне спрямування. Це зумовлено тим, що вони володіють тією специфікою, яка дає змогу взяти на себе роль інтегратора вирішення проблем взаємодії у системі «природа – суспільство» [5]. Ландшафтознавство наука молода, однак уже від зародження (середина XX ст.) воно спрямоване на всебічне пізнання, переважно у територіальному аспекті, природничих і суспільних закономірностей земної реальності, які найкраще проявляються у селитебних ландшафтах – згустках життя, зокрема й містечкових. Усталений інтерес ландшафтознавців до просторової диференціації, намагання детальніше відобразити результати своїх досліджень на ландшафтознавчих картах, дають ландшафтознавцям перевагу перед іншими фахівцями у вирішенні різноманітних проблемних господарських, екологічних та інших завдань. Дослідження спрямовані на вирішення проблем практики, здебільшого, проводяться повсюдно не лише у просторі, але й часто безперервні у часі, що особливо стосується містечкових ландшафтів. Подібним дослідженням це надає конструктивного характеру, оскільки спрямоване на пошук таких форм взаємодії суспільства і природи, у нашому випадку у межах містечкових ландшафтів, які б не призвели до руйнування самої системи «природа – суспільство». У зв'язку з цим, дослідження цілісної, сформованої просторово упродовж тривалого часу, системи містечкового ландшафту передбачає такий методично виважений підхід, що охоплює не лише взаємопроникнення принципів і методів, а й пошук єдності концептуально-теоретичних підвалин природничої і суспільної гілок географічної науки. Такі наукові вишукування мають першорядне значення для опрацювання теоретико-практичних нормативів і рекомендацій стосовно оптимізації географічного середовища. Особливо виражено ці процеси можна прослідкувати

у селитебних ландшафтах, зокрема й містечкових.

Дослідження природних (натуральних і антропогенних) чинників, ландшафтної структури містечок, формування їх мережі, обґрунтування принципів і методів їх ландшафтознавчого аналізу, подальшого раціонального функціонування містечкових ландшафтів, можуть бути змістом формування нового напрямку у структурі селитебного ландшафтознавства – *містечкового ландшафтознавства*. Ландшафтні умови містечок суттєво впливають і на його архітектурно-планувальну структуру, і на життєдіяльність населення, будівництво і експлуатацію будинків та різноманітних споруд, соціоекологічну ситуацію, а у подальшому і особливості формування та структуру примістечкових зон. Тобто, конструктивно-ландшафтознавчі дослідження розкривають можливості розумного, цілеспрямованого використання закономірностей і законів природи у суспільній практиці функціонування містечок. Разом з тим, конструктивна географія і конструктивне ландшафтознавство не лише мають ефективно допомагати у вирішенні численних містечкових прикладних завдань: вони й самі мають розвиватись у цьому проблемному полі як єдине ціле. У такому тісному поєднанні й зможе активно розвиватись містечкове ландшафтознавство.

На початку ХХІ ст. прослідковується поступовий перехід від спрощеної моделі у розумінні системи «природа-суспільство», коли природне середовище розглядали як процесно-лінійне, а роль динамічно-неврівноваженого чинника відводили лише суспільству, до моделі більш складної і динамічної, де не лише суспільство, а й природне середовище перебувають у стані взаємозаміни та рухомої квазірівноваги. Саме такий стан системи «природа – суспільство» можна найкраще спроектувати і у майбутньому проаналізувати у містечкових ландшафтах. Тепер природна складова цієї системи у містечкових ландшафтах суттєво порушена, антропогенна недосконала. Звідси, у сучасному управлінні містечковими ландшафтами Східного Поділля й України загалом, необхідний комплексно-інтегральний підхід, що передбачає єдність законодавства, засобів контролю якості життєвого середовища містечок, принципів охорони природи, як єдиного цілого. Принципове розв'язання проблеми гармонізації взаємовідносин суспільства і довкілля в межах будь-якої території має базуватись на стратегії збереження і підтримки динамічного розвитку містечкових ландшафтів як складових загальнодержавної системи селитебних ландшафтів.

Однак, при цьому необхідно обов'язково враховувати, що всі без винятку містечка зароджуються, розвиваються і функціонують у певному природному середовищі. Навіть у визначенні найпростіших етнічних угруповань – рід, плем'я, фігурує ознака території. Є територіальні спільності людей – хутір, село, містечко, місто та інші, географічний простір яких є визначальною умовою їх існування. Будь-яка селитебна система використовує матеріальні та інформаційні ресурси зайнятого нею та суміжного простору для забезпечення свого існування. Конструктивно-ландшафтознавче обґрунтування раціонального використання простору містечок і є одним із завдань містечкового ландшафтознавства.

У межах містечкових ландшафтів людина не лише використовує з природи продукти харчування, сировину для виготовлення засобів виробництва, знаходить у ній різноманітні джерела інформації, але концентрує тут усе зазначене з прилеглих та віддалених територій. Тобто, містечкові ландшафти – це ландшафти надзвичайно насичені речовиною та енергією антропогенного походження. У порівнянні з іншими антропогенними ландшафтами, тут принциповим є

вирішення проблеми гармонізації взаємовідносин суспільства і довкілля, що базується на стратегії збереження і підтримки динамічної рівноваги між натуральними і антропогенними ландшафтами. Вирішення цієї проблеми бачиться у поєднанні природознавчого, системного, екологічного і синергетичного підходів із вченням про антропогенні ландшафти і природно-господарські територіальні системи, де основними об'єктом дослідження будуть механізми просторово-часової організації цих складних селитебних (містечкових) утворень. Закономірно, що на допомогу тут приходять конструктивна географія і конструктивне ландшафтознавство. За визначенням О.М. Маринича: «конструктивна географія – це напрям географічних досліджень, метою яких є виявлення нових можливостей цілеспрямованого конструювання географічного середовища в інтересах розвитку продуктивних сил і повного задоволення потреб суспільства; оптимізації взаємодії суспільства і природи в умовах науково-технічної революції» [3]. Це визначення й тепер відображає можливості конструктивної географії у реконструкції сучасної структури містечкових ландшафтів, лише із добавкою наприкінці цитати «і в умовах ринкових відносин». Конструктивно-географічний напрям у розбудові та відновленні сучасних містечкових ландшафтів передбачає розробку загального підходу вирішення географічних завдань, створення власних теоретичних моделей формування наукових уявлень і концепцій пізнання закономірностей функціонування містечкових ландшафтів, участь у створенні техніко-економічних обґрунтувань їх перебудови з врахуванням сучасних негараздів та розробки прогнозів оптимізації можливих критичних ситуацій у майбутньому.

У селитебних ландшафтів, зокрема й містечкових, постійно приходиться вирішувати суперечності між необхідністю охороняти природні ресурси і потребою їх використання. Пріоритет на вирішення цих суперечностей у містечкових ландшафтах має належати найбільш комплексному напрямку, що розглядає не окремі складові природно-антропогенного процесу, а всю систему у всій складності взаємозв'язків і взаємозалежностей, що її формують і які вона сама продукує. Вирішенню зазначених та інших проблем у процесі функціонування містечкових ландшафтів допомагає конструктивна географія і конструктивне ландшафтознавство, які розглядають містечка як об'єкти геосфери (природні утвори) і соціосфери – як утворень спрямованої діяльності людини.

При обґрунтуванні управлінських рішень у сфері соціально-економічного стану і безпеки життєдіяльності людей у містечкових ландшафтах з конструктивно-ландшафтознавчих і конструктивно-географічних позицій досліджується складний полікомпонентний об'єкт, що включає в себе три складових: природне середовище, людей і господарство. Ці дослідження акцентують увагу, здебільшого, на пізнання просторових закономірностей явищ та процесів які зараз найбільш чітко проявляються у межах містечкових ландшафтів. При цьому складним є пізнання закономірностей розвитку, тобто еволюції містечкових ландшафтів, без чого неможливо прогнозувати їх майбутнє.

Оскільки, містечкові ландшафти відкриті утворення, їх розвиток відбувається в умовах постійного впливу зовнішнього середовища. При цьому вони здатні вловлювати тенденції майбутнього розвитку свого середовища і формувати структуру у відповідності з цим майбутнім. Це прослідковується удвох напрямках: у містечках, що розташовані далеко від міст обласного підпорядкування, зв'язок з прилеглими територіями виражається в активному формуванні

примістечкових зон, здебільшого за рахунок населення зникаючих сіл; у містечках, що знаходяться в межах приміських зон великих міст, це проявляються у зміні їх ландшафтно-ї структури, зокрема насичені ландшафтно-інженерними системами, збільшенні площі населення містечок, зміни функцій, покращанні або погіршанні екологічного стану тощо.

Участь у розробці перспективних планів і схем розвитку окремих містечок Східного Поділля дали можливість чіткіше виокремити сфери впливу і завдання, у вирішенні яких можуть брати участь ландшафтознавці з метою використання своїх конструктивно-ландшафтознавчих напрацювань. Серед них:

- чітке виокремлення в натурі наявних та обґрунтування майбутніх меж містечкових ландшафтів, що будуть формуватися в процесі їх розвитку. При цьому, такі межі мають бути чіткими, обґрунтованими з природничих і суспільних позицій. Безперечно, що межі будуть різні, особливо їх ширина, наповнення та можливості змін у просторі. Особливу увагу необхідно звернути на конфліктні ситуації, що можуть виникнути при встановленні нових меж містечок у майбутньому;

- професійне врахування уже наявної або перспективної екологічної мережі, що задіає не лише містечко, але і його околиці – примістечкову зону. Це важливо не лише з позиції охорони природи містечок, але й формування у подальшому навколо них рекреаційних ландшафтів, що може негативно вплинути на єдність регіональної екомережі;

- участь у розробці планів реконструкції ландшафтно-архітектурної структури містечка та примістечкових зон. При цьому навик ретроспективного аналізу формування сучасної структури містечок, та можливості використання найбільш характерних їх ознак у відповідності до визначальних часових зрізів, ландшафтознавцями необхідно використати у повній мірі. Це можливо лише у співпраці з істориками та архітекторами. Збереження історичного ландшафту у сучасній структурі містечок невід’ємна складова планів їх реконструкції і одне з основних завдань ландшафтознавців;

- удосконалення заходів щодо охорони наявних, виявлення та обґрунтування, особливо у межах примістечкових зон, нових заповідних об’єктів, а також територій на основі яких у майбутньому можна буде розбудувати рекреаційні парки, зони відпочинку, кемпінги тощо;

- моніторинг сучасного екологічного стану містечка та його примістечкової зони, а також їх екологічного стану у майбутньому. При цьому особливу увагу звернути на екологічний стан ландшафтів містечка і примістечкової зони, а не лише окремих геокомпонентів – водних мас, ґрунтів, рослинності і тваринного світу, інколи мікрокліматичних умов. Врахування зарубіжного досвіду є обов’язковим, зокрема досвіду споріднених міст.

Висновки. Дослідження містечкових ландшафтів призвели до виділення у структурі селитебних ландшафтів нового підкласу – підкласу містечкових ландшафтів. На основі цього підкласу у майбутньому може оформитись оригінальний напрям у пізнанні селитебних ландшафтів – містечкове ландшафтознавство. Практичне застосування його результатів не викликає сумнівів. Їх можна використовувати у процесі обґрунтування сучасних і майбутніх меж містечок, при розробці природоохоронних заходів, розробці ландшафтно-архітектурної структури та ін. Це призведе до значного скорочення коштів і часу у процесі раціональної розбудови містечкових ландшафтів будь якого регіону України.

1. Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля: монографія / В.М. Воловик. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 270 с.
2. Дениsik Г.І Селитебні ландшафти Поділля: монографія / Г.І. Дениsik, О.І. Бабчинська. – Вінниця: Теза, 2006. – 256 с.
3. Маринич О.М. Конструктивна географія / О.М. Маринич // Географічна енциклопедія України. – Київ: Українська Радянська Енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – Т.2. – с. 192.
4. Містечка Східного Поділля [текст] / Під ред. Григорія Денисика. – Вінниця: Тезис, 2002. – 92 с.
5. Петлін В.М. Конструктивне ландшафтознавство / В.М. Петлін. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 357 с.
1. Volovyk V.M. Etnokulturni landachafy mistechok Podillia: monografia / V.M. Volovyk. – Vinnytsia: VNTU, 2011. – 270 s.
2. Denysyk D.I. Selytebni landachafy Podillia: monografia: G.I. Denysyk, O.I. Babchynska. – Vinnytsia: Teza, 2006. – 265 s.
3. Maryntch O.M. Konstruktyvna geografia / O.M. Maryntch // Geografichna entsyklopedia Ukrainy. – Kyiv: Ukrainska Radanska Entsyklopedia im. M.P. Bazhana, 1990. – T. 2. – s. 192.
4. Mistechka Skhidnogo Podillia [tekst] / Pid. red. Grygoria Denysyka. – Vinnytsia: Tezys, 2002. – 92 s.
5. Petlin V.M. Konstruktyvne kandachaftoznastvo / V.M. Petlin. – Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka, 2006. 357 s.

Подано до редакції 01.03.2016

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик